

Ірына Караткевіч / Iryna Karatkevich

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт /

Belarusian State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8628-7318>

e-mail: viachirynka@gmail.com

Беларуская мова ў тэкстах XVIII стагоддзя (погляды на праблему лексічнай пераемнасці)

The Belarusian language in the 18th century texts (a view on the problem of lexical continuity)

Język białoruski w tekstach XVIII wieku (poglądy na problem ciągłości leksykalnej)

1. Перыяд сярэдзіны XVIII стагоддзя ў беларусістыцы кваліфікуецца як перыяд перапынку ў развіцці беларускай культуры, мовы і літаратуры. Зыходзячы менавіта з гэтай думкі, беларуская літаратура XIX стагоддзя называецца **новай**, паколькі лічыцца, што толькі ў гэты час беларускамоўнае прыгожае пісьменства аднавілася пасля доўгага перапынку на аснове гутарковых сродкаў беларускай мовы. Названы факт даў падставы па-рознаму ацэньваць асаблівасці развіцця беларускай літаратуры айчыннымі навукоўцамі.

Артыкул прэзентуе погляды асобных беларускіх дзеячаў – навукоўцаў, літаратараў, публіцыстаў – першай паловы XX стагоддзя, у тым ліку тых, што жылі або выдавалі свае працы за мяжой, на агульны гісторыка-культурны і літаратурны працэс на Беларусі сярэдзіны XVIII стагоддзя, на стан беларускай мовы і канфесійнай сітуацыі ў адзначаны перыяд і іх бачанне напрамкаў развіцця і гістарычнай перспектывы нацыянальнай літаратуры.

Выкарыстання ў артыкуле крыніцы былі выдадзены або пера-выдадзены ў розныя часы і рознымі спосабамі, таму ў працытаваных з іх фрагментах захоўваюцца лексічныя і арфаграфічныя адметнасці выданняў. Асобна патрэбна адзначыць пэўную тэндэнцыйнасць і аўтарскую суб'ектыўнасць у інтэрпрэтацыі гістарычных фактаў з боку некаторых даследчыкаў. Гэта тлумачыцца палітычнымі перакананнямі навукоўцаў, іх ідэалагічна абгрунтаванымі поглядамі на гістарычны працэс у краіне і яе далейшы лёс.

Асабліва гэта выявілася ў апісанні канфесійных працэсаў на Беларусі. Нягледзячы на тое, што амаль усе аўтары (апрача Юры Туронка) нарадзіліся і выхоўваліся ў дарэвалюцыйны час і знаёмыя з рэлігійнымі традыцыямі, усё ж дзяржаўны атэізм падчас іх актыўнай творчасці паўплываў на разуменне ролі царквы ў гістарычным працэсе, на перапляценне каталіцкага, праваслаўнага і ўніяцкага веравызнання беларусаў пры станаўленні іх нацыянальнага самавызначэння.

2. Тэксты XVIII стагоддзя, у якіх даследчыкі аналізуюць беларускамоўныя праявы, – гэта, найчасцей, тэксты канфесійнай тэматыкі. У іх пісьмова адлюстроўваюцца вызначальныя для Беларусі палітычныя падзеі: падзелы Рэчы Паспалітай, уваходжанне беларускіх тэрыторый у склад Расійскай імперыі, спыненне польскамоўнага ўплыву і пашырэнне праваслаўя. Беларуская мова пасля 1696 г. знікае з афіцыйнага ўжывання і з адукацыі, культуры, прыгожага пісьменства, застаючыся толькі ў канфесійнай прасторы. З гэтай прычыны даследчыкі асвятляюць значэнне розных канфесій на Беларусі ў вызначаны перыяд беларускамоўнае набажэнства і пісьменства.

Знакаміты айчынны гісторык і этнограф **Мітрафан Доўнар-Запольскі** (1867–1934) у 1919 годзе ў брашуры *Асновы Дзяржаўнасці Беларусі* пісаў:

У каталіцтва перайшла пераважная частка шляхты, прынімаючы ад палякоў разам з рэлігіяй іх язык і культуру. <...> Усе сілы і засобы багатага і культурнага народу абярнуліся на рэлігійную і нацыянальную барацьбу. Ужо ў XVIII стагоддзі выяўляецца па местах упадак таргоўлі і промыслаў. Нельга ня прызнаць, што палякі дайшлі свайго. Польская культура і мова пранікалі ўсе глыбей і глыбей у вярхі грамадзянства, якія ўсе болей разрывалі звязь з мяшчанствам і сялянствам; апалячванне шырылася і па гарадох, асабліва вялікіх. Ад другой паловы 17 стагоддзя беларуская мова нават пачынае уступаць месца ў законах, судах, адміністрацыйных установах лацінскаму або польскаму языку. Але хоць апалячванне і акаталічванне і выяўлялася ў верхніх слаях народу, – усе-ж сяляне і ў значнай меры мяшчанства цвёрда баранілі далей свае права на незалежны рэлігійна-нацыянальны быт. То былі цікавыя часы злоснай барацьбы, якая йшла ў літаратуры, у школах, у дыспутах і спарках, зыходзячы часамі да бітв на кулакі паміж прадстаўнікамі розных рэлігій і нацыянальнасцей. У XVIII стагоддзі ўсе беларускае і праваслаўнае царпела цяжкое гнібенне [Доўнар-Запольскі 1994: 12].

Брашура М. Доўнар-Запольскага перадае аб’ектыўны аналітычны падыход даследчыка і паважлівае стаўленне да праяў народнай актыўнасці і да народа як да суб’екта гісторыі. Вучоны аб’ектыўна разглядае гістарычны шлях беларусаў, іх культуры, мовы і літаратуры, пры гэтым падкрэсліваючы цяжкі лёс сваёй зямлі.

У адрозненне ад М. Доўнар-Запольскага, крытык, паэт і публіцыст **Павел Любецкі** (1896–1937, сапраўднае імя – Павел Гіляравіч Каравайчык) у артыкуле *О белорусском литературном языке* (часопіс “Чырвоны шлях”, выдаваўся ў Петраградзе пад эгідай Белнацкама), апісваў перыяд другой паловы XVII і ўсё XVIII стагоддзя як

самый пустой и мрачный период в истории нашей культуры. В силу указанных причин [апалячвання – *І. К.*], белорусский народ потерял свою интеллигенцию, свои наиболее активные и творческие слои. Оставалась неподвижная крестьянская масса, которая могла только хранить свои национальные особенности и жалкие обломки былой белорусской культуры, но к самостоятельному культурно-национальному творчеству не была способна. За весь этот период мы не встречаем ни одного выдающегося белорусского имени, не можем указать почти ни одной белорусской книжки [Любецкий 1918: 12].

“Пралетарская” тэндэнцыйнасць П. Любецкага паказвала чытачу адмоўную ролю апалячвання Беларусі і гістарычную бездапаможнасць сялянства і прадказальна скіроўвала на станоўчае рэвалюцыйна-адраджэнскае значэнне і высокі адукацыйны ўзровень рускай культуры і расійскага пралетарыяту.

Іншы беларускі грамадскі і дзяржаўны дзеяч, пісьменнік, паэт і перакладчык **Зміцер Жылуновіч** (1887–1937) у калектыўным выданні *Беларусь. Нарысы гісторыі, эканомікі, культуры і рэвалюцыйнага руху* (1924 г., пад рэдакцыяй А. Сташэўскага, З. Жылуновіча, Ус. Ігнатоўскага), адзначыўшы росквіт беларускай літаратуры ў XVI стагоддзі і прыгадаўшы Францыска Скарыну, Васіля Цяпінскага, Сымона Буднага, Андрэя Рымшу, Літоўскі статут і Баркулабаўскую хроніку, таксама акрэсліў перыяд з канца XVI да канца XVIII стагоддзяў як час прыкрасага заняпаду беларускага пісьменства:

У дальнейшыя часы, на працягу якіх двухстагодзьдзяў, з канца XVI да канца XVIII, наступае заняпад. За гэты тэрмін гісторыя не адмячае больш-менш выдатных імёнаў пісьменнасці. Пападаецца некалькі пасярэдніх, сярод якіх Сымон Полацкі ў XVII стагоддзі і Лявон-Лукаш Кішка – у канцы XVII і ў пачатку XVIII стагоддзяў. Абое яны з духоўнага пахаджэння – першы манах, другі вуніяці мітрапаліт – і сваёю працаю мала што ўносяць у скарбніцу беларускай пісьменнасці. Фактычна і ўся старадаўняя беларуская пісьменнасць зьяўляецца ўмоўнай велічынёй, нязначным фактарам у гісторыі культурнага разьвіцця і паасабліва беларускага народу. Таксама яна ня мае непасрэднай сувязі з новай беларускай літаратурай, якая пачала сваё разьвіццё бадай што самастойна з XVII стагоддзя [Жылуновіч 1924: 287].

Даследчык праводзіць выразную мяжу паміж старажытным і новым пісьменствам на Беларусі, адзначаючы “пусты” прамежак канца XVI–XVIII стагоддзяў, не падмацаваны ніякімі ўзорамі мастацкай твор-

часці. Новае беларускае пісьменства 3. Жылуновіч пачынае або з канца 90-х гадоў XVII стагоддзя, або нават з пачатку XIX стагоддзя – ад з’яўлення беларускай *Энеіды* [Жылуновіч 1924: 288].

Аднак найбольш поўна, прыводзячы прыклады з канкрэтных мастацкіх тэкстаў, прааналізаваў беларускі літаратурны працэс у розныя гістарычныя перыяды **Максім Гарэцкі** (1893–1938, літаратуразнаўца, лексікограф, класік беларускай літаратуры). У сваёй *Гісторыі беларускае літаратуры* (выдавалася ў Вільні ў 1920-м, 1921-м, 1924-м гадах; у Мінску ў 1924-м і 1926-м гадах) на падставе філалагічнага аналізу пісьмовых крыніц М. Гарэцкі характарызуе перыяд XVII–XVIII стагоддзяў такім чынам:

Гэта была яшчэ пара бліскачага ўваччу развіцця нашага слова, і сучаснікі не бачылі, што пачаўся сход... І дапраўды, – цяпер таксама з’яўляліся пісьменнікі, друкавалася шмат кніжак, літаратура жыла. Хіба толькі новы, палемічны тон яе даваў права казаць аб нейкім пераломе. Тым часам, гэтая пара была непрыметным пачаткам страшнага, мёртвага заняпаду нашае літаратурнай творчасці і ўсяе культуры [Гарэцкі 1992: 145].

М. Гарэцкі канстатуе факт пачатку “заняпаду літаратурнай творчасці і ўсяе культуры”, падаючы гістарычныя і мовазнаўчыя аргументы:

На пачатку 17-га стагоддзя наша афіцыйная кніжная мова значна аддалілася ад народнай. Часта адступаў ад народнай мовы літаратурны сінтакс, а яшчэ далей адсунуўся літаратурны слоўнік, асабліва ў перакладаных творах [Гарэцкі 1992: 147].

М. Гарэцкі апісвае працэс моўнага і грамадскага заняпаду на беларускай тэрыторыі ў яго паступовым руху:

3 другое палавіны 17-га стагоддзя наша мова пачынае траціць месца ў навуцы, законах, судах, адміністрацыйных установах на карысць лацінскай і польскай моў. Гэта была для яе загуба як для мовы літаратурна-нацыянальнай. Аднак мець ролю літаратурнай і афіцыйнай мовы ёй прыйшлося доўга, аж пакуль польская мова зусім не выціснула яе з судова-адміністрацыйнай практыкі. <...> У іншым ужытку наша старая кніжная мова існавала і далей, аж да канца 18-га веку. Найперш у уніяцтве. <...> Уніяцкія ж духаўнікі, хоць і дужа падпалі пад уплыў польскай мовы, цвёрда дзяржаліся мовы сваёй паствы, казанні казалі і навуку ў школах выкладалі па-беларуску. <...> Вось жа уніяцкія рэлігійныя пісьменнікі, апрача лацінскай і польскай мовы, карысталіся ў сваіх творах і сваёю роднаю моваю [Гарэцкі 1992: 148–149].

Фактычнымі сведчаннямі беларускамоўных пісьмовых тэкстаў М. Гарэцкі назваў зборнікі пабожных песень:

З 17-га, 18-га і пачатку 19-га веку захаваліся рукапісныя і друкаваныя зборнікі псальмаў, нават з нотаў, якія зборнікі ў народзе завуцца псаль-

мнікамі, а ў рэлігійнай літаратуры – багагласнікамі. Пабожны верш, напісаны якім-небудзь манастырскім піітаю ці вучыцелем брацкае школы, пайшоўшы ў народ, за доўгі час вельмі мяняўся, набіраўся адзнак народнае творчасці, так што некаторыя этнографы запісвалі яго ў 19 веку як народную песню [Гарэцкі 1992: 152].

Асобную ўвагу М. Гарэцкі надае развіццю жанру інтэрмедыі, у тым ліку і ў сярэдзіне XVIII стагоддзя. Ён пераказвае сюжэты вядомых інтэрмедый, што ставіліся ў езуіцкіх школах, прыводзіць фрагменты з іх, аналізуе маўленне дзейных асоб. М. Гарэцкі кваліфікуе інтэрмедыі як подступы да фарміравання новай беларускай мовы і нацыянальнай літаратуры:

У інтэрмедыях, паміма волі іх аўтараў, адбіваўся не толькі наш народны быт, але й больш таго: эканамічнае становішча сялян, іх адносіны да навукі, іх характар, светагляд. Мова сялян – гэта ўжо не кніжная мова нашай старой літаратуры, а мова народная, з якой і пачалося адраджэнне нашае літаратуры ў пачатку 19 веку. У гэтай мове многа чыста народных прыказак, прыслоўяў і арыгінальных зваротаў. Змешчаная для смеху, як прыклад няўчонасці, грубасці, прастацтва, яна гэтым шляхам ішла ўжо на месца нашай памёршай старой кніжнай мовы [Гарэцкі 1992: 157].

Аналізуючы выкарыстанне ў інтэрмедыях “няўчонай мовы”, г. зн. народных беларускіх слоў і выразаў, М. Гарэцкі заўважае, што

налепшыя творы не з’яўляліся ў нашай літаратуры 18-га веку такім літаратурным этапам, з якім бы шчыльна было звязана далейшае развіццё нашае слоўнае творчасці. Чаму? Таму, што гэта не была творчасць нацыянальная, звязаная з творчымі сіламі ўсяго народа і з ідэалогіяй народа, гэта была забава паноў, пагарджаўшых народнаю культураю і тою моваю, у якой народ гаварыў, а яны пісалі ў ёй, каб паказаць сваім школярам яе прастацтва, недалікатнасць і наогул некультурнасць [Гарэцкі 1992: 160].

У якасці падагульнення раздзела *Гісторыі беларускае літаратуры* пра літаратуру XVII–XVIII стагоддзяў з’яўляецца заканамерная выснова, што

гэта не было ўжо літаратурным жыццём у поўным значэнні слова, а было толькі выпадкам, які час ад часу паўторваўся на полі агульнага чорнага заняпаду нашае слоўнае творчасці ў гэтым часе [Гарэцкі 1992: 164].

Літаратуразнаўца, пісьменнік, каталіцкі святар **Адам Станкевіч** (1891–1949) адзначаў адметную ролю ўніяцтва ў функцыянаванні беларускай мовы ў канфесійным ужытку. Ён апавядае пра пашырэнне уніі на Беларусі наступным чынам:

Як ведаем, рэлігійная унія пачала ў нас пашырацца пасля уніі палітычнай 1569 г., калі ўсякая самадзельнасць літоўцаў і беларусаў канчалася на карысць Польшчы. Год 1569 – гэта канец нашай самадзельнасці

палітычнай; за гэтым жа годам прыйшоў год 1696 – як канец самадзельнасьці культурнай. У гэтым годзе быў выдан закон, адмяняючы ў публічным жыцьці нашага краю мову беларускую, а ўводзячы на яе месца мову польскую [Станкевіч 2008: 131].

У гэтай неспрыяльнай сітуацыі дзейнасць святароў уніяцкай канфесіі аказалася надзвычай карыснай:

Паўстаўшая Унія, можна сказаць, інстынктыўна зьвярнулася да шырокіх беларускіх масаў; яна, карыстаючыся беларускай мовай, прычынілася да разьвіцьця беларускай культуры, да захаваньня беларускай народнасьці і гэтым была дужа карыснай для беларускага народу [Станкевіч 2008: 131].

Асабліва важнай у гэтым плане ўважалася праца ва ўніяцкіх школах:

Уніяты як у царкве, так і ў школе абысьціся ўжо бяз мовы беларускай ніяк не маглі дзеля свайго асаблівага характару. У іх школах прадусім была мова беларуская. Вучылі ў гэтых школах, як і ў іншых, практычна, без падручнікаў, дарогай гутаркі і пісаньня. Найхутчэй, што ў школах уніяцкіх беларуская мова была ўжо мовай выкладовай усіх прадметаў [Станкевіч 2008: 131].

Шырокае гістарычнае значэньне ўніяцтва А. Станкевіч бачыць у тым, што

праз унію Беларусь, праўда, шмат страціла, але, трэба прызнаць, здабыла значна больш – праз унію яна захавала веру айцоў сваіх на працягу 243 гадоў і прынамсі ў сваёй аснове захавала такжа і сваю нацыю. Унія дала беларусам правільную царкоўную арганізацыю, вынікаючую з апоры аб Рымскі Прастол, у меру тагачасных палітычных варункаў адраділа царкоўнае жыцьцё, падняла асьвету духавенства і народу, спрыяла разьвіцьцю беларускай народнай літаратуры. Уніяцкая літаратура – гэта літаратура з натуры сваёй беларуская, бо ж яна мела на мэце выключна шырокія сялянскія масы, якіх дзякуючы гістарычным абставінам і была яна верай. Словам, унія, як бачым, гэта такая на нашых землях форма Хрысьціянства, якая найбліжэй сваёй натурай да натуры беларускай, якая сапраўды зьяўляецца апорай нацыянальнай і культурнай гэтага народу [Станкевіч 2008: 365].

Нацыя- і культуратворчую ролю ўніяцтва на Беларусі А. Станкевіч тлумачыць выкарыстаннем ва ўніяцкім набажэнстве зразумелай людзям мовы:

Уніяцкая царква сталася адзінай апорай беларускай нацыянальнасьці і беларускай культуры. Уніяцкая Царква сталася адзіным сродкам беларускага нацыянальнага яднаньня ў сваёй сучаснасьці і сталася адзіным злучном беларускай сучаснасьці зь беларускай нацыянальнай мінуўшчынай. Гэтых абедзвюх мэтаў яна дасягала, карыстаючыся славянскім языком у Службе Божай, а такжа карыстаючыся языком родным, жывым,

навучаючы ўніятаў-беларусаў аднаго і другога ў царкве і ў школе, насколькі гэтая існавала [Станкевіч 2008: 366].

Трэба адзначыць, што становіцца ацэнка уніі, і наогул дзейнасці ўніяцкіх святароў, не была галаслоўнай – яна абапіралася на даступныя А. Станкевічу факты. Ён сцвярджаў, што зусім поўнага заняпаду беларускай мовы ў XVIII стагоддзі ў Беларусі не было, бо існавалі пісьмовыя беларускамоўныя крыніцы, ухваленыя царкоўнымі іерархамі:

У 1742 г. Папёж Бенэдыкт XIV буляй “Etsi Minime” загадаў духавенству звярнуць асаблівую ўвагу на навучаньне народу праўдаў сьвятой веры. У зьвязку з гэтым загадам віленскі біскуп Зянковіч склікаў дыяцэзіяльны Синод, які адбыўся ў віленскай катэдры 10 лютага і 12 лютага. Синод між іншым пастанавіў гаварыць да народу навукі паводле старога звычаю ў народнай мове. З другой паловы XVIII в. дайшлі да нас такжа беларускія рэлігійныя паасобныя песьні, як *О, мой Божа, веру табе*, а такжа зборнік такіх песняў пад загалоўкам *Kantyczka, або Nabożne pieśni w narzeczu połockim* (Полацак, у друкарні Soc. Jez. 1774), уложаная, як відаць з выданьня, полацкімі езуітамі. З канца XVIII спатыкаем яшчэ катэхізмаўку, выданую ўніятамі ў беларускай мове, друкаваную лацінскімі літарамі. Цікавая і цэнная гэтая катэхізмаўка перахоўваецца ў Беларускамузеі ў Вільні. Гэтая катэхізмаўка сьведчыць, што ўніяцкі Касьцёл у канцы XVIII ст. яшчэ не пакідаў цалком роднай мовы народу ў жыцці рэлігійным [Станкевіч 2008: 405].

Беларускі эміграцыйны літаратуразнавец і публіцыст **Антон Адамовіч** (1909, Мінск – 1998, Нью-Ёрк) таксама закранаў канфесійную сітуацыю на Беларусі. У сваім нарысе *Па дарозе да Эўропы* ён выказаў думку, што супярэчлівыя адносіны паміж каталіцтвам, праваслаўем і ўніяцтвам у XVII–XVIII стст. адцягваюць увагу грамадскасці ад мастацкага пісьменства і, адпаведна, народнай мовы:

Буйна красуе адна рэлігійна-палемічная літаратура, дый тая штораз менш пачынае паслугоўвацца беларускай мовай, бяручыся ўсё больш за польскую (не бязь вялікіх і можа навет становіцца-вялікіх уплываў на яе з боку беларускае мовы) [Адамовіч 2005: 322].

А. Адамовіч фактычна паўтарыў словы М. Гарэцкага, калі апісаў беларускія школьныя інтэрмедыі з іх “няўчоным” персанажам – беларускім селянінам у якасці апошняга прытулку беларускага слова ў той перыяд:

Літаратурная традыцыя ў беларускай мове замірае на Беларусі. Бадай апошнім словам яе зьяўляюцца сярэднявечныя “школьныя драмы” канца XVII – пачатку XVIII стст., аналёгічныя заходне-эўрапейскім містэрыям, моралітэ й міраклям, якія асабліва разьвіліся ў заснаваных езуітамі школах. Але беларуская мова выступае тут толькі побач з мовамі лацінскай і польскай і толькі ў інтэрмедыях і інтэрлюдыях, прычым ейным носьбітам зьяўляецца выстаўлены зазвычай на сьмех селянін-

беларус, ад гэтай пары наагул – асноўная фігура беларускага народу. <...> У XVIII веку старая беларуская літаратура занепадае зусім, асабліва пасля адыходу Беларусі да Расеі ў выніку ведамых разьдзелаў Польшчы [Адамовіч 2005: 322–323].

Беларускі гісторык **Юры Туронак**, які працаваў і жыў у Польшчы (1929, Віленскае ваяводства – 2019, Варшава), вывучаў гісторыю беларускага каталіцтва. У сваіх даследаваннях ён не закранаў прамыя моўныя пытанні сярэдзіны XVIII стагоддзя, аднак акцэнтаваў увагу на перапляценні канфесійных традыцый на беларускіх землях і ўскосным уплыве гэтага перапляцення на выкарыстанне беларускай мовы. Так, згадваючы Вялікае Княства Літоўскае і “пануючую ў ім старабеларускую канцылярскую мову” [Туронак 2008: 401], ён пісаў, што ў выніку “паўстала асаблівая сацыяльная катэгорыя – беларускамоўнае рымска-каталіцкае насельніцтва” [Туронак 2008: 401]. Канстатуючы, што ў касцёле традыцыйна выкарыстоўваюцца лацінская і польская мовы, Ю. Туронак прыводзіў аргументы на карысць таго, што

ў Рыма-каталіцкай царкве здаўна ўжывалася беларуская мова. Пра гэта сьведчаць захаваныя рукапісы XV стагоддзя: *Пра муку Пана Нашага Езуса Хрыста, Аповесць пра Трох Каралёў, Плач Маткі над Сынам, Пра ўваскрасеньне Хрыстова, Размовы Рыгора, папы рымскага, Імша к сыці Маткі Божай* з тлумачэннямі і іншымі. У 1585 у Вільні выйшаў першы беларускамоўны падручнік катэхізісу [гл. спасылку: Маецца на ўвазе падручнік, выдадзены на старабеларускай мове кірыліцай езуітамі. Два ацалелыя паасобнікі гэтай кнігі захоўваюцца ў Каралеўскай бібліятэцы ў горадзе Упсала (Швэцыя) – Ю. Т., с. 402], а ў 1681 пераклад з Тамаша Аквінскага пра наследаванне Хрыста [Туронак 2008: 402].

Падкрэсліваючы ролю каталіцкай канфесіі (прынамсі, езуітаў) у адукацыйным працэсе на тэрыторыі Беларусі, Ю. Туронак адзначаў яе несумненна станоўчае значэнне ў пашырэнні беларускамоўнага набажэнства, у тым ліку, у сярэдзіне і другой палове XVIII стагоддзя:

Істотную ролю ў гэтай галіне адыгралі езуіты, якія ў сваіх школах, на чале зь Віленскай акадэміяй, праводзілі навучанне беларускай мовы, вучылі рэлігійных песняў і на гэтай мове прамаўлялі казаньні ў касцёлах. У 1774 г. стараннямі полацкіх езуітаў была выдадзеная беларускамоўная *Kantyczka*, а трохі пазней – іншыя царкоўныя песні. У гэты час, г. зн. на схіле Рэчы Паспалітай і на пачатку расейскай акупацыі, з ініцыятывы езуітаў і магілёўскага архібіскупа Богуша-Сестранцэвіча распачалося ўвядзенне беларускай мовы ў дадатковыя набажэнствы (святая імша, натуральна, адпраўлялася на лаціне [Туронак 2008: 402].

3. Перыяд сярэдзіны XVIII стагоддзя характарызуецца амаль поўнай адсутнасцю наяўных мастацкіх крыніц на беларускай мове, апрача рэлігійных, ананімных і фальклорных твораў. З гэтай прычыны навукоўцы і дзеячы беларускай культуры ацэньвалі названы перыяд як час

перарыву ў развіцці беларускай мовы, літаратуры і культуры. Падобны ж пункт погляду існуе і ў шматлікіх сучасных даследаваннях па гісторыі беларускай мовы і культуры.

Аўтары працытаваных крыніц, аналізуючы беларускамоўныя пісьмовыя рэлігійныя тэксты, фіксуюць іх выкарыстанне ў канфесійнай прасторы Беларусі ў XVIII стагоддзі. Прыведзеныя фрагменты могуць уяўляцца залішне ідэалагізаванымі, пацвярджаюцца тэндэнцыйнымі інтэрпрэтацыямі. Аднак даследаванні беларускага пісьменства сярэдзіны XVIII стагоддзя былі б няпоўнымі без рознабаковага асвятлення факталагічнага матэрыялу. Наяўнасць беларускамоўных тэкстаў, хоць малаколькасных, аднак, відавочна, ужывальных у паўсядзённай практыцы, сведчыць пра (абмежаванае) выкарыстанне беларускай мовы ў тагачасным нацыянальным пісьменстве. Гэта дазваляе сцвярджаць пра неабходнасць перагляду і ўдакладнення традыцыйнага погляду на гісторыю беларускай мовы і літаратуры, прынамсі, на перапынак у развіцці паміж часам старабеларускай мовы і часам новай беларускай літаратурнай мовы.

Бібліяграфія

- Adamovič Anton. 2005. *Da gistoryi belaruskae litaratury*. Minsk: Vydavec ĪP Z'micer Kolas [Адамовіч Антон. 2005. *Да гісторыі беларускае літаратуры*. Мінск: Выдавец ІП Зьміцер Колас].
- Doŭnar-Zapol'ski Mitrafan. 1994. *Asnovy dzâržajnas'ci Belarusi*. Minsk: VPP Dzâržëkanomplana Rëspubliki Belarus' [Доўнар-Запольскі Мірафан. 1994. *Асновы Дзяржаўнасці Беларусі*. Мінск: ВПП Дзяржэканомплана Рэспублікі Беларусь].
- Garëcki Maksim. 1992. *Gistoryâ belaruskae litaratury*. Minsk: Mastackaâ litaratura [Гарэцкі Максім. 1992. *Гісторыя беларускае літаратуры*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Karatkevič Īryna. 2020. *Belaruskamoŭnyâ tэкsty XVIII stagoddzâ ŭ zamežnyh vydannâh*. U: *Mova – litaratura – kul'tura: materyâly IX Mižnar. navuk. kanf. pamâci praf. A.Â. Mihnevîča*. Minsk: BDU [Караткевіч Ірына. 2020. *Беларускамоўныя тэксты XVIII стагоддзя ў замежных выданнях*. У: *Мова – літаратура – культура: матэрыялы IX Міжнар. навук. канф. памяці праф. А. Я. Міхневіча*. Мінск: БДУ].
- Lûbeckij P. 1918. *O beloruskom literaturnom âzyke*. "Čyrvony šlâh" № 7–8: 12–14 [Любецкий П. 1918. *О белорусском литературном языке*. "Чырвоны шлях" № 7–8: 12–14].
- Stankevič Adam. 2008. *Z Bogam da Belarusi*. Vil'nâ: Īnstitut belarusistyki [Станкевіч Адам. 2008. *З Богам да Беларусі*. Вільня: Інстытут беларусістыкі].
- Turonak Ūry. 2008. *Madërnaâ gistoryâ Belarusi*. Vil'nâ: Īnstitut belarusistyki [Турунак Юры. 2008. *Мадэрная гісторыя Беларусі*. Вільня: Інстытут беларусістыкі].
- Žylunovič Zm. 1924. *Belaruskae pi's'menstva*. U: *Belarus'. Narysy gistoryi, èkonomiki, kul'tury i rëvalûcyjnaga ruhu*. Minsk: Cënt. vykan. kam. BSSR [Жылуновіч Зм. 1924. *Беларускае пісьменства*. У: *Беларусь. Нарысы гісторыі, эканомікі, культуры і рэвалюцыйнага руху*. Мінск: Цэнтр. выкан. кам. БССР].

ABSTRACT: The period of the middle of the XVIII century is considered a break in the development of the Belarusian culture, language and literature. The historical, cultural and literary processes in Belarus in the middle of the XVIII century, the state of the Belarusian language and the peculiarity of the works of Belarusian literature, the peculiarities of the confessional situation are evaluated differently by domestic scientists, writers, and publicists of the first half of the twentieth century. The researchers analyze the Belarusian-language confessional texts of the middle of the XVIII century and Belarusian-language worship and assert the use of the Belarusian language, although not always frequent, in the then national script, which casts doubt on the thesis of a break in the development between the periods of the old Belarusian language and the new Belarusian literary language. The bias and subjectivity in the interpretation of historical facts on the part of some researchers is explained by the political beliefs of the scientists, their commitment to a specific political view of the historical process in the country and its future fate.

KEYWORDS: Belarusian writing, confessional situation, texts of the XVIII century.

STRESZCZENIE: Okres połowy XVIII wieku uważany jest za okres przerwy w rozwoju białoruskiej kultury, języka i literatury. Proces historyczno-kulturalny i literacki na Białorusi w połowie XVIII wieku, stan języka białoruskiego i osobliwość dzieł literatury białoruskiej, cechy sytuacji wyznaniowej są różnie oceniane przez krajowych naukowców, literatów, publicystów pierwszej połowy XX wieku. Badacze analizują białoruskojęzyczne teksty wyznaniowe z połowy XVIII wieku i białoruskojęzyczne nabożeństwa i twierdzą, że użycie języka białoruskiego, choć nie zawsze częste, w ówczesnym piśmie narodowym podważa tezę o przerwie w rozwoju między okresami języka starobiałoruskiego i nowego białoruskiego języka literackiego. Tendencja i podmiotowość w interpretacji faktów historycznych ze strony niektórych badaczy wynika z przekonań politycznych naukowców, ich zaangażowania w konkretny polityczny pogląd na proces historyczny w kraju i jego dalsze losy.

SŁOWA KLUCZOWE: pismo białoruskie, sytuacja wyznaniowa, teksty XVIII wieku.

РЭЗЮМЭ: Сярэдзіны XVIII стагоддзя лічыцца перыядам перапынку ў развіцці беларускай культуры, мовы і літаратуры. Гісторыка-культурны і літаратурны працэс на Беларусі сярэдзіны XVIII стагоддзя, стан беларускай мовы і адметнасць твораў беларускай літаратуры, асаблівасці канфесійнай сітуацыі па-рознаму ацэньваюць айчыннымі навукоўцы, літаратары, публіцысты першай паловы XX стагоддзя. Даследчыкі аналізуюць беларускамоўныя канфесійныя тэксты сярэдзіны XVIII стагоддзя ды беларускамоўнае набажэнства і сцвярджаюць выкарыстанне беларускай мовы, хоць і не заўсёды частае, у тагачасным нацыянальным пісьменстве, што ставіць пад сумнеў тэзіс пра перапынак у развіцці паміж перыядамі старабеларускай мовы і новай беларускай літаратурнай мовы. Тэндэнцыйнасць і суб'ектыўнасць у інтэрпрэтацыі гістарычных фактаў з боку асобных даследчыкаў тлумачыцца палітычнымі перакананнямі навукоўцаў, іх прыхільнасцю да пэўнага палітычнага погляду на гістарычны працэс у краіне і яе далейшы лёс.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: беларускае пісьменства, канфесійная сітуацыя, тэксты XVIII стагоддзя.

Data przesłania artykułu: 14.09.2021

Data akceptacji artykułu: 20.11.2021

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Iryna Karatkevich / Ірына Караткевіч – Białoruś, Białoruski Uniwersytet Państwowy, Katedra Języka Rosyjskiego jako obcego, kierownik Katedry; dr hab., docent; specjalność naukowa: językoznawstwo białoruskie i słowiańskie; zainteresowania naukowe: leksykografia słowiańska, słowiańsko-białoruskie związki językowe.

Adres: Katedra Języka Rosyjskiego jako obcego Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego, ul. Akademicka 25, 220030 Mińsk, Białoruś

Wybrane publikacje (2020–2021):

1. Караткевіч Ірына. 2020. *Словарь белорусского языка И.И. Носовича: становление национальной лексикографии* (65–69). В: *Славянские чтения – 2020: Сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф.* Стерлитамак.
2. Караткевіч Ірына. 2020. *Слоўнік беларускай мовы Івана Насовіча: этналінгвістычны каментар*. "Acta Albaruthenica" 20: 199–208.
3. Караткевіч Ірына. 2021. *Канфесійна-этнічны складнік у Слоўніку БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І.І. Насовіча* (155–162). У: *І сказаў Хрыстос: "Ідзіце да Мяне...": зборнік артыкулаў па матэрыялах навуковых чытанняў "Мова – Рэлігія – Культура", прысвечаных 70-годдзю з дня нараджэння і 30-годдзю беларусазнаўчай дзейнасці ксяндза-каноніка Уладзіслава Завальнюка*. Мінск: Колорград.
4. Караткевіч Ірына. 2021. *Слоўнікі І. Насовіча і Б. Грынчэнкі: рэестр, крыніцы, акадэмічная ацэнка* (229–234). У: *Беларуская мова – галоўная гісторыка-культурная каштоўнасць нацыі і дзяржавы (да 90-годдзя Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа): зб. навук. арт.* Мінск: Беларуская навука.
5. Караткевіч Ірына. 2021. *Русскоязычные толкования реестровых слов в Словаре белорусского языка И.И. Носовича: лингводидактический аспект* (328–330). У: *Международный научный конгресс «Русский язык в глобальном научном и образовательном пространстве» (6–10 декабря 2021 года). Сборник материалов*. Москва: Гос. ИРЯ им. А.С. Пушкина.